

Ritüel Temelli Dua Verme Geleneği “Gülbanklar ve Ak Batalar” *The Tradition of Ritual-Based Praying Gülbanklar and Ak Batalar*

İlknur BAYRAK İŞCANOĞLU*

Özet

Anadolu ve Kırgızistan; ortak tarihe sahip olmanın verdiği ortak inancı, ortak kültürü, olaylara ortak bakışı ve olayları ortak algılayışı halk kültürüne dair pek çok uygulamada ve inanışta devam ettirmiştir. Bu ortaklıklar aradan pek çok zaman geçse dahi aynı anlayışla sürdürülmüş ve bugün benzerliklerin olduğu uygulamalarda ve inanışlarda kendini göstermiştir. Geçmişteki ortak tarih, kültür ve yaşam zaman içerisinde coğrafyaların değişmesiyle birlikte yerini ortak anılara bırakmıştır. Bu çalışmanın ana konusunu oluşturan kalabalık bir grup eşliğinde ve törensel mahiyette edilen dua, Anadolu ve Kırgız halkında görülen benzerliklerdendir. Özellikle Anadolu’da ve Kırgızistan’da insan hayatında geçiş dönemlerinin önemli görülmesi ve bu dönemlerin dualarla kutsanması, duaların törensel bir uygulama ile kalabalık halk eşliğinde ve toplumca saygın, yaşça büyük kişiler tarafından edilmesi gibi benzer özellikler dua ve dua etme ile ilgili ortaklıklardan bazılarıdır. Bu çalışmada Şamanizm, atalar kültü ve tabiat kültürlerinin etrafında şekillenmiş, Şaman dualarından bugünlere ulaşan Alevi inanç sistemindeki gülbanklar ile Kırgızistan’daki hayır duası anlamına gelen ak batalar; köken, konu ve işlevsellik açısından karşılaştırılmıştır. Böylece bir zamanlar ortak yaşamının sonucu olan ortak anılardan dua ve ritüellerde dua etme geleneğinin hem uygulama hem de söyleyişte anımsanarak farklı coğrafyalarda nasıl devam ettirildiği benzer ve farklı yönleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ritüel, dua, gelenek, gülbank, ak bata.

Abstract

Based on a common history, the Anatolia and Kyrgyzstan have maintained common beliefs, cultures, perspectives and perceptions on events in many practices and beliefs within their social culture. Even though a long time has

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi, ilknuriscanoglu@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2849-4992.

passed, these common features have been maintained with the same understanding and are shown in the practices and beliefs where many similarities are observed today. Sharing a common history, culture, and past lifestyles, yet different geographies, have given the people common memories over time. Constituting the main subject of this study, the prayer that is spoken within a crowd and in a ceremonial nature is one of the similarities seen in Anatolian and Kyrgyz people. In Anatolia and Kyrgyzstan, similar features such as considering the transitional periods of human life important, blessing these periods with prayers, and the saying of these prayers in a ceremonial practice within a crowd by a socially respected elder are some of the common features regarding prayer and praying. In this study, Shamanism, the cult of ancestry and the cults of nature, and gulbank, which is included in Alevi belief system and has reached the Shaman prayers of today, were compared with ak bata, which means "blessing" in Kyrgyzstan in terms of their origin, theme, and functionality. Therefore, among the common memories of common past lifestyles, the traditions of praying and in rituals prayers were recalled both in practice and in speaking. This is explained with their similarities and differences by focusing on how and in what way they were maintained throughout different geographies.

Keywords: Ritual, pray, tradition, gulbank, ak bata.

Türkçe sözlükte Tanrı'ya yalvarma, yakarış; ibadet veya yakarma amacıyla okunan din değeri olan metin şeklinde tanımlanan dua, insanlık tarihi kadar eskidir. Tek tanrılı dinlerden önce de insanın yaratıcıya ulaşma ve onunla iletişime geçme noktasında başvurduğu yöntemler arasında yer almaktadır (Erdem Kük, 2021, s. 10). İlkel insanın kendisini tabiat karşısında güçsüz hissetmesi ve kendisinden güçlü olarak gördüğü varlıklara karşı kendisini koruma içgüdüsüyle başlattığı insanî bir ihtiyaçtır. Dua, ilkel dönemlerden başlayarak farklı çağlarda ve dönemlerde, insanoğlunun bir gereksinimi olarak dikkat çekmektedir. İnsanoğlunun bir gereksinimi olarak duaların bireysel özellikler gösterdiği gibi dinî önderler tarafından yönetilen ibadetlerde birtakım kurallara bağlı kalınarak belli bir düzen içerisinde söylenmeleri durumunda da toplumsal bir özellik kazandıkları görülür (Örnek, 2014, s. 77-82). İnsanoğlu günlük hayatında da törensel pek çok uygulamasında da dualara yer verebilmektedir. Doğan Kaya'ya göre dualar; tarihte ve edebî metinlerde dualar, tabiat olayları ile ilgili dualar, hayatla ilgili dualardır (Kaya, 2001, s. 6).

Türk kültürü içerisinde Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce de hayatlarında çeşitli törenlerde dualara yer verdikleri yapılan çalışmalarda görülmektedir. Türk kültür tarihinde yüzyıllar boyunca farklı konularda manzum ve mensur şekilde olmak üzere pek çok dua örneğinin oluştuğu görülür (Duran, 2003, s. 98). Pertev Naili Boratav'a göre Türk kültüründeki alkış geleneği İslamiyet'in etkisiyle dualara dönüşmüştür (Boratav, 1969, s. 169). Türklerin en

eski inancı olarak kabul edilen Şamanizm’de de özellikle bu dinin din adamları olarak görülen şamanların ayinleri sırasında dualara başvurdukları bilinmektedir.

Dualar içerisinde oluştukları kültürden, inançtan pek çok öge barındırır. Bu sebeple duaları sadece insanoğlunun söylediği dilek ve temenni olarak görmek, duaların geri planında yer alan pek çok ögeyi göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Özellikle Türk kültürü içerisinde oluşmuş dualarda Türklerin Müslüman olmadan önceki inançlarının da kalıntılarını görmek mümkündür (Duran, 2003, s. 99). Bu sebeple Türk kültürü içerisinde oluşmuş duaların konu ve anlam bakımından anlaşılmasında İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminin özelliklerinin bilinmesi, Türk kültür dairesi içerisinde oluşmuş duaların anlamlandırılmasında önemlidir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önce Gök Tanrı kültünün Orta Asya’da devlet kurmuş sülalelerin hepsinde olduğu Çin kaynaklarından bilinmektedir (İnan, 2000, s. 26). Ayrıca Orta Asya kavimlerinde güneş ve ay kültünün de olduğu görülür (İnan, 2000, s. 29). Kültler, Şamanist yöntemi akla getirmektedir. Özellikle Altay halklarından Türk, Moğol, Mançu ve Tunguz halklarında görülen bu inanış, eski ataların inanışları ile birlik oluşturduğunda bir tabiat dini olarak görülür (Radloff, 2008, s. 10). Tabiat dini görüntüsü veren Şamanizm’de özellikle eski dönemlerde Türkler arasında Yer-Su anlayışı dikkat çekicidir. Şamanizm’deki kişiselleştirilmiş tabiat kuvvetleri anlayışı bu Yer-Su anlayışından ileri gelmektedir. Yer, insana maddi hayatı için gerekli ihtiyaçlarını veren yedi dağ ve denizi ile Yer-Su’dur ve insan bu yüzden ona olan teşekkür ve saygısını göstermek için dua eder, armağanlar sunar (Radloff, 2008, s. 33). İslamiyet öncesi dönemde duanın insan ihtiyaçlarını karşılayan Yer-Su’ya teşekkürü şeklinde olduğu görülür. Ayrıca tabiat kuvvetlerinin desteğini almanın sağlayıcısı olarak da iye inancı ile karşılaşılır ve çeşitli sorumluluk alanları olduğuna inanılan iyelere de dua edilerek güçlerine başvurulur (Erdem Kük, 2021, s. 18). O hâlde İslamiyet öncesinde eski dönemlerde tabiat karşısında kendisini güçsüz hisseden insan kutsal saydığı tabiat güçlerine de (iyelere) dualar etmektedir.

Eski dönemlerde gündelik hayatta iyelere kendisi doğrudan dua edebilen insan ayrıca Tanrı ile iletişime geçmesi için de Şamanizm’in din adamı olarak görülen şamanlardan yardım alarak onların aracılığıyla da onların ettiği dualar ile Tanrı’ya dilek ve isteklerini iletmıştır (Erdem Kük, 2021, s. 24). *Şaman* kelimesi Tunguzca bir kelime olup Türkçe *kam*, Moğolca *böge* sözleri de bu dinle ilgili ayini icra eden, büyü yapan şahıs anlamında kullanılmaktadır (Radloff, 2008, s. 11). Şamanlar yaratıcı ile bağ kuran ve sıradan insanların dilek ve isteklerini dile getiren, dua edebilen ayrıcalıklı ve özellikli kişilerdir.

Şamanizm içerisinde animizm, animatizm, zoomorfizm gibi pek çok görünümü barındırır ve onu diğer düşünce sistemlerinden ayıran en önemli

özelliği olarak ise yaşayan insan ile onun ölmüş atası arasında sıkı bir bağ bulunduğuna inanılmasıdır. Bu bağı da şamanlıkta din adamı, büyücü, sihirbaz olarak görülen şaman yapabilmektedir (Güngör, 1996, s. 237-238). Ata ruhları Şamanizm’de önemlidir. Şamanist dönemdeki şamanlara yüklenen Tanrı’ya ulaşma ve onunla iletişime geçme görevi dualar ile sağlanmaktadır. Şamanizm’de dualar sıradan ifadeler değildir. İslamiyet’te de dualar için aynı şeyleri söylemek mümkündür, dualar İslamiyet’te de sıradan bir söyleyişe sahip ifadeler değildir. Ayetlerde dua; Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır (Parladır, 1994, s. 529). İslamiyet’te insanoğlu dilek ve isteklerini bildirmede, affını dilemede, yardıma ihtiyaç duyduğunda Allah’a dua etmektedir. Bu çalışmada da Türk kültür tarihinde hem Şamanizm’de hem de İslamiyet’te toplum hayatı içerisinde önemli bir yeri olduğu görülen duaların Alevi inanç sisteminde kalabalık gruplar hâlinde törensel mahiyette ve Alevi inanç sistemi bağlamında inanç önderleri olarak görülen dedeler tarafından verilmesi geleneğinin Kırgız kültüründe de benzer şekilde(törensel mahiyet taşımaması, toplumca saygın ve yaşça büyük kişiler tarafından verilmesi) olması, özellikle hem Alevi inanç sisteminde hem de Kırgız kültüründeki duaların bünyelerinde Şamanizm, atalar kültü ve tabiat kültlerine dair özellikler taşımaları, toplum hayatı içerisinde sahip oldukları işlevsellikleri, söyleniş amaçları ve konuları açısından benzerlikleri; çalışma boyunca verilen gülbank ve ak bata örnekleri ile açıklanmış, dua verme geleneğindeki benzer özelliklerin geçmişteki ortak kültür ve ortak yaşamın birer yansıması olduğuna dikkat çekilmiştir.

Anadolu Aleviliğinde Gülbanklar

Gülbank kelimesi Farsça bir kelimedir ve basit ifade ile “gülbank”ı dua metinleri şeklinde açıklamak mümkündür. Özellikle de Şamanist etkinin Anadolu Aleviliğinde vücut bulmuş hâli şeklinde düşünülebilenecek dua metinleri olan gülbanklarda ve gülbankların söylendiği ritüelistik özellikler taşıyan çeşitli törenlerde bu etkiyi görmekteyiz. Ferit Devellioğlu’na ait Osmanlıca Türkçe Lûgat’te gülbank eskiden tekkelerde, ayın sırasında, saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan yüksek sesle okunan ilahi veya dua şeklinde tanımlanmıştır (Develioğlu, 2000, s. 297). Gülbanklar, bir işe başlarken veya yapılan bir işin sonunda, o işin hayır ve bereket getirmesi amacıyla okunan, kolay anlaşılabilirliği yanında genellikle belli bir kalıp etrafında şekillenen, Allah’a yakarışı konu edinmesi yönüyle de niyazı içeren dua metinleridir (Pekdemir, 2020, s. 55). Bir başka tanıma göre ise gülbank Alevi-Bektaşî inanç önderleri tarafından ritüel ve inanç pratiklerinde dilek ve temennilerin Allah’a ulaşması

için edilen, bunun için hizmet piri ve bağlı bulunulan ocak pirinin vasıtasına başvuru, ritüel ve inanç pratiklerine göre içeriği değişebilen; giriş, dua ve kapanış formellerinden oluşan yakarış ve dua metinleridir (Ersal ve Ersöz, 2013, s. 55). Yapılan tüm tanımlara göre Alevi- Bektaşî inancının içerisinde söylenen gülbanklar birer dua örneğidir ve belirli bir düzene sahiptir. Söylenmesindeki amaç Yaradan’dan dilek ve istekte bulunmaktır ve bunu kişi hem kendi yaparken hem de bir aracıya ihtiyaç duymaktadır. Gülbanklar ritüel temelli edebî formlardır (Erdem, Kük, 2021, s. 99). Gülbankların ritüel temelli olması dikkat çekicidir çünkü ritüeller içerisinde derin anlamlar ve simgeler barındıran etkinliklerdir.

Paul Connerton *Toplumlar Nasıl Anımsar* isimli çalışmasında Lukes’in *Political Ritual and Social Integration* isimli çalışmasında geçen ritüel tanımına yer verir: “Onu kullananların dikkatini, özel bir önem taşıdıkları düşüncesiyle ve duyguyla ilgili şeylere çeken, simgesel nitelik taşıyan türden kurullarla yönetilen etkinliklerdir (Lukes’ten akt. Connerton, 2014, s. 76-77)”. Bu tanımda da görüldüğü üzere ritüeller onu kullananlar tarafından özel, önemli ve derin anlamlı görülmektedir. Ritüel, bireyin toplum içerisinde nasıl hareket edeceğini gösteren, davranışlar konusunda hazır kalıplar sunan, her olayda yeni arayışı ortadan kaldıran, duygusal bir bağ ile geçmişe bağlılığı sağlayan (Karahan, 2010, s. 233) faaliyetlerdir. Ritüeller bedensel bir davranıştan oluşur, olağanüstü güç ile bir bağı vardır ve tekrarlanan davranışlardır (Olgun, 2013, s. 84-85). Ritüelin tanımlarında geçen ve ritüelin temelini oluşturan davranış, bireye içinde yaşadığı topluma dair böylece bir aidiyet hissi verir. Bu aidiyet hissi ile birey geçiş dönemlerinde, takvimsel bazı olaylarda ve kriz dönemlerinde çeşitli davranışlar sergiler ve sergilenen bu davranışlar ile toplum içerisinde dayanışma ve kolektif şuur artar (Karahan, 2010, s. 231-232). Ritüel için yapılan tüm tanımlarda ritüelin temelinde davranışın olması dikkat çekicidir. Bu davranışlar sıradan davranışlar değildir ve davranışların kökeni ve anlamının kaynağı çok eski inanç sistemlerine kadar götürülebilmektedir. Özellikle Lukes’e ait tanımda geçen “onu kullananların...” ifadesi ritüellerin dikkate alındıkları toplumlarca anlam kazandığı anlamına gelmektedir. Bu anlam kazanma ortak yaşayış ve ortak inanış ile mümkün görünmektedir.

Bir dua çeşidi olarak görülen Gülbanklar, çeşitli ritüelistik uygulamalar içerisinde söylenir. Bu ritüeller sırasında söylenen Gülbankların toplumsal hayatta birer işlevi ve anlamı vardır. Alevi inanç sistemi içerisinde oluşan gülbanklar gündelik hayatta söylenebildiği gibi cem törenleri sırasında Alevi toplumlarının inanç önderleri olarak görülen dedeler tarafından bir düzen ve bir amaç ile de söylenebilmektedir.

Gülbankların inanç önderleri dedeler tarafından söylenmesi Şamanist inanışta Tanrıya, iyi ruhlara ve kötü ruhlara ulaşmada aracı olan şamanları akla getirmektedir. Mircea Eliade'nin *Şamanizm* isimli çalışmasında yer verdiği bir şaman duasında şamanın Tanrı'dan dilekleri şu şekildedir:

"Tüm insanları yaratan.

Sen hepimize sürüler veren Ülgen,

Bizi sıkıntıda bırakma!

Kötü'ye direnmemizi sağla,

Bize Körmös'ü gösterme,

Bizi onun eline teslim etme!

Sen ki yıldızlı göğü döndürüyorsun,

Binlerce bin defa,

Benim günahlarımı cezalandırma" (Eliade, 1999, s. 229).

Yukarıdaki şaman duasının günümüz insanının dualarında geçen af dileme, kötülüklerden korunma, sıkıntı ve beladan uzak kalma gibi dilek ve isteklerine benzerliği dikkat çekicidir.

Gülbanklar belli işlevselliğe sahip dualardır, içerikleri de işlevselliğine göre farklılık gösterir. Alevi Bektaşi inanışında ad koyma, sünnet, sofrası, aşure, cenaze, defin gibi konularda kısacası hayatın önemli her anı ile ilgili gülbanklar söylenmiştir (Ocak, 1992, s. 59). Anadolu Aleviliğinde gülbanklar kullanım yerlerine ve amaçlarına göre farklı türlere ayrılır. Bunlardan bazıları:

"Doğum/ İsim Gülbankları

Sofra/ Yemek Gülbankları

Evlilik/ Nikâh Gülbankları

Ölüm / Cenaze Gülbankları" (Pekdemir, 2020, s. 78-102).

Doğum, sofrası, evlilik ve ölüm gülbankları gündelik hayatla, geçiş dönemleri ile ilgili gülbanklardır. Ayrıca cem törenleri sırasında yapılan hizmetlere yönelik Alevi inanç siteminin dinî önderleri olan dedeler tarafından söylenen hizmet gülbankları da vardır. Bu gülbanklar da cem ritüeli merkezli gülbanklardır:

"Kurban Hizmeti Gülbankları

Sofra/ Lokma Hizmeti Gülbankları

El Suyu (İbrikçi) Hizmeti Gülbankları

Dolu Hizmeti Gülbankları" (Erdem Kük, 2021, s. 102-122).

Alevi inancında hem geçiş dönemleri için hem de cem töreni etrafında oluşmuş farklı konu ve işlevsellikteki gülbanklar eski Türk inanç sisteminden izler taşımaktadır.

Kırgız Türklerinde Ak Bata “Hayır Duası”

İslamiyet’i kabul etmeden önce Kırgızlar da eski Türk inançlarına sahiptirler. Gök Tanrı’ya inanma, tabiat güçlerine inanma, atalar kültü Kırgızların dinî inançlarının temelini oluşturmada önemlidir (Erşahin, 1999, s. 398-399). Geleneklerini oluşturan temeller içerisinde yine Şamanizm, tabiat kültürleri, atalar kültü önemli yer tutmaktadır. Kırgızlar tabiattaki her varlığın, her olayın bir sahibi, koruyucusu olduğuna (Baytok, 2017, s. 3) ve atalarının ruhlarının da onları çeşitli kötülüklerden koruduğuna da inanmaktadırlar. İslami anlayış içerisinde Kırgızlar kendilerini Sünni Müslüman olarak tanımlamaktadırlar (Zhaparaliev, 2019, s. 5) ancak toplum hayatı içerisinde yerleşmiş ve hayatın önemli anlarında törensel bir uygulamaya dönüşmüş olan dua söyleme geleneğinin Alevi inancındaki gülbank söyleme geleneğine benzerliği dikkat çekicidir. Dua ve duayı toplumda saygın bir büyüğün söylemesi durumu Şamanizm ve şaman ilişkisini akla getirmektedir. Eski Türk inancında kam/şaman tarafından verilen alkışların günümüzde Alevi Bektaşî dede ve babalarınca verilen gülbank metinlerinde varlıklarını sürdürdükleri ifade edilebilir (Arslan ve Erdem Kük, 2021, s. 119). Aynı şekilde dua ve duayı eden toplum içerisinde saygın, yaşça büyük kişi anlayışını Kırgız Türklerinde de görmek mümkündür. Özellikle yaşça büyük insanlara saygı Kırgız Türkleri arasında önemlidir ve onların hayır dualarını almak Kırgız gençleri için önem taşımaktadır. Alevi Bektaşî inanç önderi dedelerin de dualarını almak önemlidir çünkü bu inanç önderi kişilerin kutsal bir soydan geldiğine inanılmaktadır ve bu inanç önderi saygın kişiler gülbank vererek kendilerine bahşedilen kutu böylece toplumla bölüşmüş olurlar (Arslan ve Erdem Kük, 2021, s. 119).

Kırgız Türkçesinde dua kelimesinin karşılığı *bata*, dua etmek ise *bata berüü* şeklinde ifade edilmektedir. Kırgız Türkçesindeki *Ak bata* ifadesi ise hayır duasına karşılık gelmektedir. Kırgızlar pek çok konuda ve pek çok amaçla oluşturulmuş dua metinlerine sahiptir. Özellikle törensel nitelik taşıyan, topluluk halinde yapılan, toplumun önde gelen aksakalları, baybiçeleri ve aile büyükleri tarafından çeşitli ritüelistik uygulamalar ile söylenen dualar oldukça çeşitlidir. Çocuğa, yeni evlenen çifte, sofraya, yağmura, dualar edilmekte, Allah’tan sağlık, afiyet, bolluk, bereket, kazadan ve beladan uzak kalmak gibi pek çok konuda dilek ve istekte bulunmaktadır. Konuları ve söyleniş amaçlarına göre Kırgız ak bataları “*hayır duaları*” farklı şekilde sınıflandırılabilir. Geçiş dönemleri dikkate alındığında Kırgız ak batalarını “*hayır dualarını*”:

1. Doğumla ilgili hayır duaları
2. Evlilikle ilgili hayır duaları
3. Ölümle ilgili hayır duaları şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Doğumla ilgili ak batalar *“hayır duaları”* içerisinde çocukla ilgili tüm hayır duaları yer alabilir:

At Koyuu Batası *“Ad koyma duası”*

Beşikke Saluu Bataları *“Beşiğe koyma duaları”*

Sünnötkö Oturguzuu Batası *“Sünnete oturtma duası”*

Evlilikle ilgili hayır duaları içerisinde de geline, yeni evine, gelin ve damada söylenen tüm ak batalar *“hayır duaları”* yer alabilir:

Kız Uzatuu, Kelin Kirgizüü Bataları *“Kız çıkarma, gelin alma duaları”*

Üylönüü Toyga Batalar *“Düşüne dualar”*

Cañı Üygö Batalar *“Yeni eve dualar”*

Ölümlle ilgili hayır duaları içerisinde de:

Bayit bekitkendegi bata *“Mezar kapatırken ki dualar”*

Bayit başında bata *“Mezar başında dualar”* yer alabilir.

Geçiş dönemleri ile ilgili oluşturulan ak bataların *“hayır dualarının”* yanı sıra Kırgız Türklerinde farklı konularda ve ritüelistik bazı davranışlar eşliğinde oluşturulmuş ak bataların da olması oldukça dikkat çekicidir. Kurulan sofraya, kesilen kurbanaya, ele dökülen suya gibi gündelik hayatta karşılaşılan ve birlikte yaşamın âdeta kuralları haline gelmiş çeşitli davranışlarla birlikte edilen hayır duaları Kırgız halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturmuştur. Hayatın her anında Kırgız halkının verdiği ak batalar, insanın önemli her anında ve döneminde ona eşlik etmiş, sözün gücüyle Kırgız halkı yapmak istediği işe, gideceği yola, yiyeceği yemeğe, içeceği kızıma ve daha pek çok işe başlamıştır. Hem konuları, hem söyleyiş amaçları hem de belirli bir ritüelistik yapı içerisinde söylenmeleri sebebiyle Kırgız sözlü geleneğindeki ak batalar ile Anadolu Aleviliğinde hem geçiş dönemleri ile ilgili söylenen gülbanklar hem de cem törenleri sırasında çeşitli hizmetler için söylenen gülbanklar benzerlikler göstermektedir.

Gülbanklar ve Ak Batalar Arasındaki İşlev ve Muhteva Benzerlikleri

Doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemleri insanoğlunun hayatında değişiklik yaşadığı, önemli zamanlarıdır. Alevi inanç sisteminde ve Kırgız geleneğinde de doğumla ve özellikle yeni doğmuş çocuğa ad koyma amacı etrafında oluşmuş gülbank ve ak bata ile karşılaşılacaktır:

“Alloo akpar, Alloo akpar,

Alpeyil dayım saktaar.

Teñirim adam berdi,

Aalamga adam keldi.

Allahu ekber, Allahu ekber,

İyi niyetli daima esirger.

Tanrım adam verdi,

Âleme adam geldi.

Ayıl, kalaa süyünçü!

Arıştaar kadam keldi.

Keñ peyilge perzent berdi,

Kasiyeti bassın cerdi.

Berekeni baksın eldi

Kölökösü tapsın şerdi.

Azan aytıp, atın koyem,

Teñir bergen zatın koyem"

(Akmataliyev, 2003, s. 296-297) şeklinde başlayan ad koyma duası, şu şekilde sonlanır:

"Kim deybiz atın?

Körünçü baçım,

Anekey otun keldi!

Emese atın koyem:

Otun alıp baksın eldi.

Carıya aytam Otunçu,

Ayıl, kalaa süyünçü!

Oo, Otunçu, Otunçu!

Atı boldu Otunçu!

Kalk sabına koşulçu!

Oomiyin!"

Köy, şehir sevensin!

İlerler adım geldi.

Cömerde çocuk verdi.

Kerameti bassın yeri,

Bereketi baksın ele,

Gölgesi bulsun şeri.

Ezan okuyup, adını koyuyorum.

Tanrı'nın verdiği özelliğini koyuyorum.

Ne deriz adına?

Görün çabuk,

Anneciğim odun geldi!

Öyleyse adını koyuyorum:

Odun toplayıp baksın halka.

Açıkça söylüyorum Otunçu,

Köy, şehir sevensin!

Oo, Otunçu, Otunçu!

Adı oldu Otunçu!

Kalk kalabalığa katıl!

Amin! (Akmataliyev, 2003, s. 297).

Bir ad koyma gülbangı ise şu şekildedir:

"Bismişah Allah Allah! Hak, Muhammed, Ali, Hacı Bektaş Veli yeni doğan bu canın ömrünü uzun, sağlıklı, rızkını bereketli eylesin. Hayırlı evlatları sevdiren mutlu etsin. Ailesine, vatanına, milletine, tüm dünya insanlarına faydalı olmak üzere yetiştirilsin. Kirvesi Ali, musahibi Hızır olsun! Dil bizden, nefes ceddinden, inayet Ali'den olsun! Erenlerin demine devranına Hü" (Erdem Kük, 2021, s. 149).

Kırgız ak batasında ve Alevi gülbangında da çocuğun dünyaya gelmesinden duyulan sevinç dile getirilmektedir. Kırgız ak batasında çocuğun keramet sahibi, bereketli, güçlü olması dilenirken Alevi gülbangında ise uzun ömür, sağlıklı, ailesine ve vatanına hayırlı bir evlat olması dilenmektedir.

Konu ve söyleniş amacı açısından benzerlik gösteren sünnetle ilgili gülbank ve bata örnekleri şu şekildedir:

"Bisimilla rahman rayım,

Musulman bolduñ karagın,

Bismillahirrahmanirrahim,

Müslüman oldun bak,

*Kana beri karagın:
Çıragın cagar uulsun,
Ata mene apağın.
Tooday bolsun talabın,
Altın menen kümüşton,
Casalsın müldö caragın.
Körküj çıktı minake:
Barbı dagı kaaların?
Koy surasañ koy berem,
Tay surasañ tay berem.
Zat surasañ zat berem,
Baatırlığın baykalsa,
Zoot berem akberen.
Erteñ ele turup ket,
Oşol salttı apkelem.
Muratıña cete ber,
Kündön küngö ösö ber.
Uzak bolup ömürün,
Ömürüñdün tüyünün,
Özüñ bilip çeçe ber.
Oomiyin!”*

Haydi bana bak:
Lambayı yakan oğulsun,
Baba(n) ile annenin.
Dağ gibi olsun isteğın,
Altın ile gümüşten,
Yapılsın tamamen silahın,
Güzelliğın çıktı işte:
Var mı daha isteğın?
Koyun istesen koyun vereyim,
Tay istesen tay vereyim.
Eşya istesen eşya vereyim,
Bahadırlığıñı tanısa,
Zırh vereyim yiğit.
Yarın da kalk git,
O geleneğı getireyim.
Muradına eriver
Günden güne büyüyüver.
Uzun olup ömrün,
Ömrünün düğümünü,
Kendin bilip çözüver.
Amin! (Akmataliyev, 2003, s. 276-277).

Sünnet erkânı gülbankı içerisinde sünnet olan çocukla ilgili geçen bir kısım ise şu şekildedir:

“Sünnet olan yavruyu, evvela anasına, babasına hayırlı evlat, sonra da bütün insanlık için hayırlı ve yararlı bir insan olarak yetişmesini nasip eyleye” (Erdem Kük, 2021, s. 153).

Bir başka gülbankta da şöyledir:

“Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber. Laa ilahe illallah Vallahu ekber. Allahu Ekber Velilahil hamd. Ey yeri göğü yaratan yüce Allahım! Şu an senin birliğini tanıdığına ikrâr eden, gulfesinden sünnet olarak İbrahim Peygamber’in akdini yerine getiren bu kulun, yalnız sana sığınır, yalnız senden yardım ister, yalnız sana ibadet eder. Sen, rahman ve rahim olan ismin hakkı için dert verip derman aratma! Sağlıklı, sıhhatli uzun ömür ver! Merde, namerde muhtaç etme! Bol ve bereketli, helal yoldan rızkını nasip eyle! Eğitim yaptığı zaman içerisinde zihnini aç, zekâsını kuvvetlendir! İnsanlığa faydalı olan ilim yolunda başarıdan

başarıya ulaştır ya Rabbim! Erenlerin, evliyaların yüzü suyu hürmetine, görünür, görünmez kazadan, beladan, ateşten, âfetten, tufandan koru! Kötü düşüncelere, kötü yollara saptırma! Rahmetin ile mükâfatlandığıın nebilerin, velilerin yüzü suyu hürmetine, doğruluktan, doğru yoldan ayırma! Anasına, babasına ve insanlık âlemine faydalı, dürüst bir insan olmasını nasip et! Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, On İki İmamların, On Dört Masum-u Pakların, On Yedi Kemberbestlerin, Kırkların hayır himmetini, nâzari sefasını bu ikrâr eden kulunun üzerinden eksik etme ya Rabbim!” (Erdem Kük, 2021, s. 153-154).

Alevi gülbanklarında ve Kırgız ak batasında sünnet olan çocuğa iyi dileklerde bulunmaktadır. Çocuğun uzun ömür ve sağlıklı büyümesi ortak dilekler arasındadır.

Hem Alevi gülbanklarında hem de Kırgız sözlü geleneğinde oluşturulan ak batalarda evlilik, yeni evli çift, ölüm, cenaze defni sırasında gibi pek çok konuda özellikle geçiş dönemleri ile ilgili konularla karşılaşmaktadır. Geçiş dönemlerinin insan hayatı için önemi ve onun hayırla başlaması ve devam ettirilmesi için Alevi dedeleri ve Kırgız aksakalları tarafından törenler eşliğinde dualar edildiği görülür. Geçiş dönemi dualarının hem Alevi inanisında hem de Kırgız sözlü geleneğinde olması geçiş dönemine yüklenen önem ve bu önemli anların kutsanması olarak görülebilir.

Gülbanklar ile ak batalar arasında geçiş dönemleri konularının ortaklığının yanı sıra bir de cem törenleri sırasında söylenen yemek duaları ve özellikle bir hizmet gülbangı olarak görülen “El Suyu (İbrikçi) Hizmeti Gülbankı”nın Kırgız ak bataları arasında yer alan “Kolgo Suu Kuyganda Berilgen Batalar”ın “*Ele Su Koyulduğunda Söylenen Dua*” söyleniş amacı açısından benzerliği oldukça dikkat çekicidir.

El suyu hizmeti gülbankı şöyledir:

“Bismişah, Allah Allah! Hizmetleriniz saf ola, yunağınız pak ola, günahlarınız affola, abdestiniz daim ola! Selman-ı Pak Efendimizin hayır himmetleri, geçmiş kerametleri üzerinize hazır ve nazır ola. Gerçek erenlerin demine Hü!” (Erdem Kük, 2021, s. 118)

Ele su koyma hayır duasında geçen bir bölüm ise şöyledir:

<i>“Alla Taala den sooluktu,</i>	Allahu Teala sağlığı,
<i>Tınçtıktı, ketpes döölöttü,</i>	Huzuru, sonsuz mutluluğu,
<i>Keñ peyildi bersin.</i>	Cömertliği versin.
<i>Oomiyin allahuakpar.”</i>	Âmin Allahu ekber (Akmataliyev, 2003, s. 248).

Ele koyulan su ile yapılan işin kutsanması durumu hiç kuşkusuz ki eski inanış sisteminde yer alan tabiat güçlerine inanıştan kaynaklanan su kültü inanışından ileri gelmektedir. Ayrıca su, her iki duada da aslında temizliğin bir ifadesi durumundadır. Suyla günahlardan arınma, huzur, cömertlik ve sağlık dilenmektedir.

Söyleyiş ve konu bakımından benzer özellikler gösteren yemek dualarına örnekler ise şu şekildedir:

“Bism-i Şah, Allah, Allah. Elhamdülillah, nimet-i devlet ziyade ola. Er, Hak bereketin vere. Bu gitti yenisi gele. Nimet-i celil, bereket-i Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin!” (Pekdemir, 2020, s. 82).

Ayrıca:

“Yiyip yedirenler, pişirip getirenler ağrı, acı görmeye. Dertlere derman, hastalara şifa ola. Gittikleri yer gam ve keder görmeye!” (Pekdemir, 2020, s. 84)

“Bismişah, Allah Allah... Sofra-yı Halilullah, bereketi Celilullah, lokma-yı Sefilullah, şefaati Resulullah... Taam-ı cennet, devam-ı devlet, Aga-yı Kamber! Yedirene rahmet, yiylene bereket... Artsın eksilmesin; taşsın dökülmesin. Her bir lokma yüz bin derde deva, hastalara şifa, borçlara eda olsun! Cümlemizi görünür görünmez kazadan beladan saklasın, beklesin, biz birini yedik, Cenab-ı Allah binini ihsan eylesin, Sofralarımız Halil İbrahim sofrası olsun! Sofrada Hızır otursun, sofrayı kuran kaldırsın! Lokma hakkına, evliya keremine, cömertler cemine, gerçek erenlerin demine Hü!” (Erdem Kük, 2021, s. 111-112).

Kırgız sözlü geleneğindeki bir yemek duası ise şu şekildedir:

“Aşır, aşır aşırğa,

Aşın, aşın, aşına

Bakit konsun başırğa.

Baht konsun başına.

Taň mezgili bolgondo,

Tan vakti olduğunda,

Bödönödöy oydolop,

Bıldırcın gibi oynayıp,

Kırgooldoy corgolop,

Sülün gibi koşup,

Kızır kelsin kaşına.

Hızır gelsin karşına.

Den soolugun zor bolsun,

Sağlığın çok olsun,

Dastorkonun mol bolsun.

Sofran bol olsun.

Kayda barsaň aldında,

Nereye gitsen önünde,

Carkıragan col bolsun.”

Aydınlanan yol olsun (Akmataliyev,

2003, s. 315).

Alevi gülbangında kurulan sofraların bereketli olması, hazırlanan yemeklerin hastalara şifa getirmesi ve kazadan beladan koruması dilenmektedir. Sofra için söylenmiş Kırgız ak batasında da yine sofran bol olsun derken bereketi,

aydınlanan yol dileği ile de kazadan beladan korunma ve hayırlı yol dilenmektedir.

Hem gülbanklarda hem de Kırgız hayır dualarında atalar kültünün yansıması olarak Hızır inanişına rastlanmaktadır. Ondan çıkılacak yolda, yenecek yemekte kolaylık ve yardım istenmektedir.

Alevi inanişında Hızır inanişıyla oluşmuş bir gülbank şu şekildedir:

“Bismişah Allah Allah! Yaradan Allah, Nübüvvet-i Muhammed, Velayet-i Ali aşkına, dertlerimize derman, hastalarımıza şifa, dilden dileklerimiz, gönülden muratlarımız için, dara, zora yetişen **Hızır aşkına!** Akşamla hayrola, hayırlar fethola, şerler def ola! Münkir, münafık mat ola! **Bozatlı Hızır** hanelerimize huzur ve bereket vere! Saklaya, bekleye, göre, gözete! Yolda, belde, dağda, çölde yardımcınız ola! Cedd-i celalimize, hanemize mihman ola! Çağırdığımız er, evliya cemi cümlemizin canına yetişe. Haneleriniz gül ola, gülünüz bülbül ola, yüzünüz ak ola, özünüz pak ola! Dil bizden, hikmet Hak, Muhammed, Ali'den, kerem Hızır Peygamber'den ola” (Erdem, Kük, 2021, s. 144).

Bir Kırgız hayır duasında Hızır inanişi şu şekilde geçmektedir:

<i>Oomiyin desen mına bata,</i>	Âmin desen işte dua,
<i>Daarısın Kıdır ata.</i>	Koruyucusun Hızır Baba.
<i>Kıdır kıyalasın,</i>	Hızır yamaçtan gitsin,
<i>Perişte uyalasın.</i>	Melek sahiplensin.
<i>Bak bersin, baş bersin,</i>	Talih versin, baş versin,
<i>Ömürüñö uzak caş bersin</i>	Ömrüne uzun yaş versin (Akmataliyev, 2003, s. 311).

Bir başka hayır duasında da Hızır inanişi şu şekilde geçmektedir:

<i>“Oomiyin desen mına bata,</i>	Âmin desen işte dua,
<i>Töründö corgolosun Kıdır ata.</i>	Yaylağında koşsun Hızır Baba.
<i>Kayda bolso coluñ şıdır bolsun,</i>	Nerde olursa olsun yolun açık olsun,
<i>Coldoşun Kıdır bolsun.”</i>	Yoldaşın Hızır olsun (Akmataliyev, 2003, s. 317).

Hızır inanişinin yer aldığı dua örneklerinde Hızır'ın zorda olana yardım ettiği anlayışı görülmektedir. Yoldaş, koruyucu, hastalara şifa, dertlilere derman veren Hızır'dır.

İnsanın geçiş dönemlerine, gündelik hayatı içerisindeki sofrasına, yemeğine, elini yıkadığı suyuna yüklediği kutsallığın coğrafyalar değişse bile aynı düşünce ve algı yapısı ile devam ettirilmesi dikkat çekicidir. Özellikle gülbanklar ile ak bataların Şamanist dönemde Şaman'ın yaptığı ayinlerin taşıdığı derin

anlamlarına ve işlevselliğine benzerliği (Halk için aracı olup Yaradan'a dilek ve istekleri sıralamak, şifa dilemek vb.) üzerinden çok zaman geçse bile Şaman ayinlerini hatırlatırcasına devam ettirilen ritüeller eşliğinde söylenmesi, bir zamanlar birlikte yaşamının ve ortak kültürün birer yansımasıdır. Bu ortaklık hiç kuşkusuz ki kolektif belleğin bir ürünüdür. Toplumların ortak belleği olan kolektif bellekte olaylar belli bir kodla ve bir hedefe hizmet edecek şekilde düzenlenmektedir (Boyer ve Wertsch, 2015, s. 17). Gülbankların ve Ak bataların toplum hayatı içerisinde birliği ve beraberliği, aidiyeti sağlaması bu duaların topluma hizmetidir. Kolektif bellek anımsama ve beden ile devam ettirilir ve anımsama aslında geleneğin devam ettirilmesidir. Geleneğin kaynağı geçmiştir ve geçmişin imgeleri bir araya gelerek toplumsal düzeni oluşturur. Toplumsal düzenin oluşması için de o düzene katkıda bulunanların ortak anılarının olması gerekir (Connerton, 2014, s. 11-12). Dua söyleme geleneği de toplumsal düzeni oluşturan bireylerin Şamanist dönemden kalan ortak anılarıdır ve bu anılar farklı coğrafyalarda, Anadolu Alevileri ve Kırgızistan'da Kırgız halkı ile geçmişin imgeleri (Şamanist inanış, atalar kültü, tabiat kültürleri) ve geçmişin anımsanan bilgileri (anıları), uygulamalarla (yemek duası, ad koyma duası vb.) devam ettirilmiştir. Şaman duasının işlevselliği Alevi inanışında gülbankta devam ederken Kırgız halkında ak batalarda sürdürülmüştür.

Sonuç

Hem Alevi inancında yer alan dualar olan gülbanklar hem de Kırgız sözlü geleneğinin önemli bir kısmını oluşturan ak batalar "*hayır duaları*" köken, konu ve işlevsellik bakımından ortaklıklar taşımaktadır. Gülbanklar ve ak batalar:

1. Bünyelerinde Şamanizme, atalar ve tabiat kültürlerine dair izler taşımaktadır.
2. Hayatın önemli görülen her anında (doğum, evlilik, ölüm) insanın yanında olmuş ve geçiş dönemlerinin kutsanmasını sağlamışlardır.
3. Her ikisi de ritüel temellidir ve söylenişleri sırasında icracı ve katılımcı gerektirir.
4. Şamanist yöntemde şamanın Tanrı'ya ulaşmada aracı olduğu gibi gülbanklar da Alevi din önderleri dedeler, Kırgız kültüründe ise ak batalar "*hayır duaları*" aksakallar ve aile büyükleri tarafından söylenmişlerdir.
5. Her ikisi de toplum içerisindeki söyleniş amaçları ve işlevsellikleri açısından benzer özellikler göstermektedirler.

O hâlde, gülbanklar ve ak batalar bünyelerinde taşıdıkları Şamanizm, atalar kültü ve tabiat kültürlerine dair unsurları, toplum hayatı içerisindeki söyleniş amaçları ve işlevsellikleri, ritüel temelli oluşları ile ortak tarihin ve ortak kültürün

farklı coğrafyalarda olursa bile yüzyıllardır devam ettirilmiş önemli parçalarındandır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Akmatallyev, A. ,Kırbaşev, N. , Ömürbay Uulu, M. & Şarşenaliyev, Ö. (2003). Kaada-Salttar Ak Batalar El Adabiyatı Seriyasınının 29-Tomu. Bişkek: Şam.
- 📖 Arslan, M. & Erdem Kük, D. G. (2021). Alkıştan Gülbanga Türk Kültüründe Dua Verme Geleneği. Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, 24, 114-140.
- 📖 Baytok, A. (2017). Kırgızlarda Ak Batalar-Dilek Selamları. 8. Uluslararası. Türk Dili Kurultayı, Türk Dil Kurumu.
- 📖 Boratav, P.N. (1969). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek.
- 📖 Connerton, P. (2014). Toplumlar Nasıl Anımsar?, A. Şenel (Çev.), İstanbul: Kayhan.
- 📖 Devellioğlu, F. (2000). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- 📖 Duran, H. (2003). Sözlü Gelenekteki Yemek Dualarına Dair. Milli Folklor Dergisi, 15, (57), 98-101.
- 📖 Eliade, M. (1999). Şamanizm. İsmet Birkan (Çev.). Ankara: İmge.
- 📖 Erdem Kük, D. G. (2021). Alevi-Bektaşî Gülbankları-Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- 📖 Ersal, M.& Ersöz, S. (2013). Alevi Gülbenglerinin Temel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (65), 53-80.
- 📖 Erşahin, S. (1999). Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39(1), 393-438.
- 📖 Güngör, H. (1996). Türk Alevî-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri. Erdem, 8(22), 237-249.

- 📖 İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- 📖 Karahan, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 227-236.
- 📖 Kaya, D. (2001). Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- 📖 Ocak, A. Y. (1992). "Bektaşîlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (V, s. 373-379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- 📖 Olgun, H. (2013). İbadet, Ritüel ve Kurban. Milet ve Nihal, 13(2), 83-99.
- 📖 Örnek, S. V. (2016). Türk Halk Bilimi. Ankara: Bilgesi Su.
- 📖 Parlador, S. (1994). "Dua", TDV İslam Ansiklopedisi içinde (9. Cilt, s. 529-530).
- 📖 Pekdemir, E. (2020). Anadolu Aleviliğinde Gülbak ve Niyaz Anlayışı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- 📖 Radloff W. (2008). Türklük ve Şamanlık. A.Temir, T. Andaç, N. Uğurlu (Çev). İstanbul: Örgün.
- 📖 Türk Dil Kurumu (1998). Türkçe Sözlük 1 (A-J), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Zhaparaliev, S. (2019). Kırgızistan'da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 64, 1-22.